

УДК 343.98

**ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ МІЖ СПОСОБОМ
ТА ІНШИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Дудніков А. Л.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

Анотація: у статті досліджено проблемні питання криміналістичних взаємозв'язків способу злочину у сфері економічної діяльності з іншими елементами криміналістичної характеристики. На підставі цього аналізу зроблено висновки щодо місця способу злочину у системі елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері економічної діяльності та значення такого підходу для модернізації та удосконалення методик розслідування.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочинів у сфері економічної діяльності, спосіб злочину, криміналістичні ознаки злочину.

Аннотация: в статье исследованы проблемные вопросы криминалистических взаимосвязей способа преступления в сфере экономической деятельности с другими элементами криминалистической характеристики. На основе этого анализа сделаны выводы о месте способа преступления в системе элементов криминалистической характеристики преступлений в сфере экономической деятельности и о значении такого подхода для модернизации и совершенствования методик расследования.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика преступлений в сфере экономической деятельности, способ преступления, криминалистические признаки преступления.

Annotation: the problematic issues of criminalistic interrelationships of the method of crime in the sphere of economic activity with other elements of the criminalistic characteristics are investigated. On the basis of this analysis, conclusions were drawn as to the place of the method of crime in the system of elements of the criminalistic characterization of crimes in the sphere of economic activity and the importance of such an approach for modernizing and improving the methods of investigation.

Key words: criminalistics characteristics of crimes in the sphere of economic activity, method of crime, criminalistics signs of crime.

Криміналістична характеристика злочинів є однією з основопологаючих категорій сучасної криміналістики, на якій базуються окремі методики розслідування. Проблемами криміналістичної характеристики злочинів займалися дуже багато вчених-криміналістів, в тому числі такі відомі як Р. С. Белкін, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський та ін. Криміналістична характеристика, як джерело відомостей про певні види злочинів, виконує інформаційну функцію, представляє собою єдину інформаційну систему. Отримання і використання такої інформації можливо шляхом аналізу відомостей, що відносяться до окремих елементів криміналістичної характеристики певного виду злочинів та встановленню зв'язків між ними [1]. Тому одним з важливих напрямів подальших наукових досліджень стосовно удосконалення окремих методик розслідування слід вважати виявлення кореляційних залежностей між структурними елементами криміналістичної характеристики злочинів. Вищезазначені елементи пов'язані між собою різними формами кореляційних залежностей та утворюють систему, в структурі якої значення кожного з елементів неоднаково, враховуючи характер злочину. Аналіз кримінальних проваджень щодо злочинів у сфері економічної діяльності показує, що значна їх частина вчиняється способами, ознаки яких не завжди очевидні. У таких ситуаціях ключовим елементом є спосіб, його знання і опис у системі криміналістичної характеристики. Це пояснюється також тим, що тут, на відміну від багатьох інших видів злочинів, встановлення способу дозволяє порівняно легко і швидко встановити і викрити винних осіб та з'ясувати інші обставини предмету доказування.

Доречно буде відмітити, що навіть криміналісти, які ставили під сумнів необхідність розробки криміналістичної характеристики, вказували, що серед її елементів є «... один дійсно криміналістичний елемент – спосіб вчинення та приховування злочину і сліди, що він залишає» [2]. Але, залежно від слідчої ситуації, ключове значення при розслідуванні злочинів у сфері економічної діяльності можуть мати різні елементи криміналістичної характеристики: спосіб злочину, обстановка вчинення злочину (зокрема, галузь господарства, вид виробничої діяльності, виробничий підрозділ, система контролю та т.п.), безпосередній предмет злочинного посягання, особа злочинця, типові сліди. Кожен з них проявляє себе назовні через певні криміналістично значущі ознаки, знання яких дозволяє більш ефективно розслідувати злочини цієї групи. Криміналістичну характеристику злочинів у сфері економічної діяльності вирізняє помітна питома вага однозначних зв'язків між її елементами. Такий характер мають зв'язки способу злочину з посадовим положенням його учасників, обстановкою злочину, безпосереднім предметом. У той же час, така обумовленість може бути не завжди. Проаналізуємо зв'язки способу злочину у сфері економічної

діяльності з іншими елементами криміналістичної характеристики. Вони відносяться до діяльності суб'єкта і є інтегруючими у системі злочину.

Спосіб злочину у сфері економічної діяльності – обстановка злочину. Елементи криміналістичної характеристики пов'язані, перш за все, з обстановкою, яка, з одного боку, багато у чому визначає функціонування всієї системи злочину, а з іншого – є одним з основних джерел, носієм інформації про злочину подію, оскільки вона завжди готується, вчиняється й приховується у конкретних, реально існуючих умовах дійсності. Сукупність цих умов та елементів зовнішнього середовища і утворюють обстановку злочину. Як показує аналіз судово-слідчої практики, встановлення сутності злочину, що розслідується, зазвичай починається зі сприйняття та вивчення обстановки, у якій він був вчинений. З'ясування обстановки допомагає скласти уявлення про мотиви, цілі, спосіб, суб'єктів та інші важливі обставини злочину.

Обстановка злочину безпосередньо пов'язана зі способом його вчинення, вона суттєво впливає на розвиток та динаміку суспільно небезпечного діяння. Це спричинено умовами, в яких вимушені діяти злочинці, факторами, які перешкоджають здійсненню злочинних планів або, навпаки, сприяють злочинним діям. Використання певної обстановки, умов місця і часу є необхідним для вчинення злочину конкретним способом. Фахівці з кримінального права обґрунтовано вважають обстановку вчинення злочину однією з детермінант його способу [3], тобто особа обирає спосіб не самовільно, а з урахуванням об'єктивних умов. Обстановка злочину сприймається злочинцем і відповідно до неї він обирає напрям злочинної поведінки та її спосіб.

До елементів обстановки злочину, її складових частин слід віднести дані про місце та час діяння, матеріальні об'єкти на місці події та зв'язаних з ним місцях, характер закладу, організації, підприємства, порядок їх діяльності, умови і спосіб життя осіб, які мають відношення до вчиненого злочину, а також наявність або відсутність зв'язку між суб'єктом та об'єктом посягання. Як видно, обстановку злочину не можна зводити до сукупності безпосередніх фізичних умов, в яких діяли злочинці, це поняття охоплює більш широке коло об'єктів та інформації про них.

Аналіз судово-слідчої практики показує, що в більшості випадків обстановка злочину має об'єктивний характер, відносно постійна, зберігається незмінною протягом певного часу, що особливо важливо для розслідування злочинів у сфері економічної діяльності, і не залежить від волі та бажань суб'єкта злочину. Лише інколи вона може свідомо формуватися або змінюватися злочинцями чи іншими особами. Для цього вони створюють умови для вчинення злочину, активно впливають на обстановку, вносять до неї зміни, пристосовуючи її для реалізації певного способу.

Окрім вищезазначених загальних, до елементів обстановки злочинів у сфері економічної діяльності також належать: 1) законодавчі акти регулятивного характеру, які закладають основи економічних відносин та утворюють галузеве законодавство – цивільне, бюджетне, банківське, підприємницьке, податкове тощо; 2) економічні умови в конкретному регіоні, населеному пункті; 3) кон'юнктура ринку; 4) особливості виробничих процесів у різних галузях виробництва; 5) документообіг; 6) система обліку та звітності; 7) контроль, охорона (перепускна система); 8) майно, що знаходиться у власності, керуванні та його види; 9) зберігання та рух коштів і матеріальних цінностей; 10) кадровий склад підприємства.

Злочинці обирають спосіб злочину у сфері економічної діяльності, використовуючи недоліки у чинному законодавстві, виробничо-господарській діяльності, документообігу, контролю та обліку, кадровому складі підприємства, організації охорони і т. і. Як наслідок, цим видам злочинів притаманна рухливість їх форм, способів, здатність оперативно реагувати і пристосовуватися до усіх змін, що відбуваються у практиці фінансово-господарської діяльності. Суттєвим чинником, який зараз характеризує обстановку і негативно впливає на розповсюдженість способів злочинів у сфері економічної діяльності, є декриміналізація (формальна або фактична) багатьох діянь, за які раніше була встановлена кримінальна відповідальність, внаслідок чого важко визначити межі кримінально-дозволеного при здійсненні різноманітних господарських і виробничих операцій.

Особливо слід відмітити криміналістично значущий зв'язок між місцем злочину та його способом, адже він певною мірою впливає на обрання злочинцями конкретного способу (наприклад, при вчиненні замовних вбивств, крадіжок, грабежів, розбійних нападів, розкрадань, злочинів проти довілля та багато інших), а в деяких випадках і саме знаходиться в залежності від способу злочину. Злочини у сфері економічної діяльності вчиняються, як правило, складними способами, які включають у себе різноманітні злочинні дії та прийоми. Відповідно реалізовуватися вони можуть у різних місцях і для розслідування будуть важливими місця підготовки до злочину, місця здійснення фінансово-господарських операцій, місця виготовлення продукції, місця її зберігання, транспортування (виносу, вивозу), місця збуту, реалізації готової продукції та ін.

Час злочину також є важливим фактором, який впливає на обрання того чи іншого способу. При розслідуванні злочинів слід враховувати, що час багато в чому визначає етапи та послідовність злочинних дій, процеси виникнення, зберігання і використання доказів. При цьому час слід розуміти у широкому значенні слова. Спосіб злочину може бути пов'язаний з такими крупними його одиницями як періоди, цикли, пора року, військовий час, сезон збору врожаю та ін. При вчиненні багатьох видів злочинів злочинці демонструють вибірковість і використовують особливості днів тижня, часу доби (ранок, ніч), тієї чи іншої робочої зміни, закриття підприємств торгівлі, години «пік».

Для злочинів у сфері економічної діяльності характерно використання злочинцями певних періодів часу, наприклад, сезону збору врожаю зернових, овочів, фруктів, періоду їх переробки та ін. Окрім того, час злочину пов'язаний з обстановкою і умовами, в яких діють злочинці, коли, наприклад, змінюються етапи виробничої діяльності, що безумовно, впливає і на злочинні дії.

Внаслідок тісного зв'язку між обстановкою злочину та обранням способу дослідження елементів, які утворюють об'єктивну обстановку злочину, дозволяє, як свідчить слідча практика, успішно прогнозувати дії злочинців на усіх етапах вчинення злочину та по приховуванню їх слідів, оптимально планувати на цій основі слідчі (розшукові) дії при розслідуванні злочинів у сфері економічної діяльності.

Вивчення та аналіз елементів обстановки злочину дозволяє отримати не тільки незамінні дані про його спосіб, але й встановити інші важливі обставини: які заходи вживалися для забезпечення збереження майна на певному підприємстві; як здійснювалися облік, зберігання та транспортування товарно-матеріальних цінностей; наскільки своєчасно та правильно оформлювалися необхідними документами окремі господарські операції; як проходили перевірки на підприємстві; чи не було порушень при підборі та розстановки кадрів на посади та ін.

Спосіб злочину у сфері економічної діяльності – предмет злочинного посягання. Спосіб злочину значущою мірою детермінується предметом посягання, нерозривно з ним пов'язаний. Він суттєво впливає на зміст дії, бо при вчиненні злочину злочинець вимушений використовувати такі прийоми та методи впливу на предмет, які обумовлені його властивостями, особливостями обігу, зберігання та використання. Наприклад, для розкрадань товарно-матеріальних цінностей застосовують одні способи, а для розкрадань грошей – інші.

Злочинці, посягаючи на певні матеріальні об'єкти, порушують їх фізичну цілісність, змінюють їх стан, місце знаходження, функціонування. Це допомагає встановити місце, час (оскільки місце знаходження предмета посягання обумовлює місце та час дії), спосіб, факти використання певних знарядь, засобів, пристосувань та інші обставини вчинення і приховування злочину. Окрім того, ознаки предмета злочинного посягання мають важливе значення для проведення різних слідчих і розшукових дій.

Характеризуючи предмет злочинного посягання у сфері економічної діяльності, слід відмітити, що за останні роки з'явилися нові види майна, які стали таким предметом. Це речі, матеріальні цінності або грошові кошти, тобто майно, яке має різне призначення, споживчу цінність, властивості, ознаки і т.п. Наприклад, матеріальні цінності можуть бути у вигляді сировини, матеріалів, пального, напівфабрикатів, готової продукції, товарів різних видів та призначення, містєцьких і історичних цінностей.

Предметом посягання при вчиненні багатьох злочинів у сфері економічної діяльності є грошові кошти у вигляді білетів Національного банку України, державних казначейських білетів, іноземної валюти, монетарних металів, фінансових та платіжних документів, акцій, облігацій, зберігальних сертифікатів, приватизаційних паперів, пластикових платіжних карток, комп'ютерної фінансової інформації, безготівкових коштів.

Коли службове становище злочинців відкриває їм вільний доступ до матеріальних цінностей або коштів, способи злочинців, а, відповідно, і системи слідоутворень будуть суттєво відрізнятися від тих способів, якими користуються співробітники того ж підприємства, якщо їх функціональні обов'язки обмежують доступ до цих предметів злочинного посягання. Тому дії керівника виробничого підрозділу будуть суттєво відрізнятися від дій завідуючим складом готової продукції, бо вони мають різний доступ до майна. Така залежність є об'єктивними підставами для встановлення взаємозв'язку «предмет злочинного посягання – спосіб злочину – особа злочинця».

Спосіб злочину у сфері економічної діяльності – особа злочинця (злочинців). Спосіб тісно пов'язаний з суб'єктами злочинів цього виду, залежить від особливостей осіб. Дані про особу злочинця є важливим компонентом криміналістичної характеристики. Особа злочинця вивчається з різних точок зору: кримінально-правової, кримінологічної, оперативно-розшукової, психологічної. У кримінальному праві до обставин суб'єктивного характеру, які розглядаються як окремі детермінації способу вчинення злочину, відносять потреби, мотиви, цілі злочинного діяння, а також морально-психологічні якості особи, які впливають на спосіб виконання злочинних дій [4]. Серед останніх можна назвати ставлення до соціальних та моральних цінностей, характер, темперамент, звички і т. і. Але така детермінованість означає не невідворотність, а лише можливість вчинення злочину при сприятливих умовах.

Особа злочинця – це складний комплекс ознак, що його характеризують, властивостей, зв'язків та відносин, його духовний світ, які беруться у взаємозв'язку з соціальними та індивідуальними життєвими умовами, які певною мірою впливають на вчинення злочину. Інформацію про особу злочинця, як елемент криміналістичної характеристики, складають усі дані, які можуть бути використані для визначення напрямків розслідування, способів злочину, викриття злочинця та вирішення інших завдань розслідування.

Для характеристики осіб, які вчиняють злочини у сфері економічної діяльності, велике значення мають кримінологічні дані [5]. Вони включають у себе соціально-демографічні та кримінально-правові ознаки, соціальні прояви у різних сферах, психологічні особливості.

До групи соціально-демографічних ознак відносяться вік, рівень освіти, соціальне становище, сімейний стан, місце проживання, житлові умови тощо. Ознаки, які входять до інших груп: службове положення, колишні судимості, жага наживи, безпринциповість, аморальна поведінка та інші особисті характеристики і фізичні властивості, у певних слідчих ситуаціях сприяють правильному висуненню та більш оперативній перевірці слідчих версій щодо суб'єкта злочину, його діяч. Слід також відмітити, що злочинці, які вчиняють зазначені діяння, мають досить високий рівень освіти, значний обсяг знань та професійну практику, вміють добре використовувати економічний та правовий безлад у країні та свою користь.

Серед факторів, які детермінують спосіб злочину, помітна роль належить психологічним властивостям особи злочинця, його поглядам, переконанням, звичкам, навичкам. Вони проявляються в діяльності людини, визначають особливості психологічних процесів і станів, утворюють його характер. Вплив психологічних властивостей на формування способу може зробити його неповторним для іншої особи і, навпаки, повторюватися у одній особі.

Риси характеру злочинця проявляються тоді, коли він обирає спосіб злочину і при його реалізації (ігнорування шкоди, яку він спричиняє суспільству та людям своїми діями, жадібність, хитрість, несправедливість, прагнення до накопичення, здирництва, зневага до людей, жорстокість, егоїзм, обережність та ін.). Найбільш криміналістичне значення серед психічних властивостей особи мають навички, оскільки вони індивідуальні, відносно стійкі, здатні до матеріального відображення, варіаційні.

Для з'ясування даних про особу злочинця необхідно, в першу чергу, визначити коло осіб, які могли брати участь у вчиненні цього злочину. Стосовно цієї категорії кримінальних проваджень найчастіше це посадові особи або

матеріально-відповідальні, у яких була виявлена нестача або лишки товарно-матеріальних цінностей, коштів; особи, які брали участь у виробництві, транспортуванні або реалізації продукції.

Порівняно з іншими злочинцями особи, які вчиняють злочини у сфері економічної діяльності, більш адаптовані, краще пристосовуються до різних соціальних умов та їх змін, вони набагато краще орієнтуються у соціальних нормах та вимогах, більш стримані, вміють добре контролювати свою поведінку. Більшість з них не мають труднощів у встановленні суспільних контактів, вміють розташувати до себе оточуючих, у багатьох зустрічаються такі риси як бажання бути лідером, потреба у соціальному визнанні. Вони можуть навіть користуватися авторитетом у певних колах суспільства. Це впливає не тільки на вибір злочинцями способу злочину та створення для нього сприятливих умов, але і використовується ними для протидії розслідуванню [6].

Економічні злочини за своєю природою мають практично організований характер. Злочини у сфері економічної діяльності є їх різновидом і найчастіше вчиняються за попереднім зговором і об'єднаними зусиллями декількох матеріально-відповідальних та посадових осіб, які можуть працювати в різних підрозділах, а інколи і на різних підприємствах (організаціях). І це зрозуміло, оскільки злочини у сфері економічної діяльності оформлюються різними фіктивними документами, підписуються різними посадовими і матеріально-відповідальними особами.

Усі злочинні групи та організації представляють собою складні утворення, до складу яких входять лідер, активні члени та рядові учасники. Маючи розвинуту функціональну структуру, організована група має можливість використовувати складні способи злочинів, пов'язані з їх ретельною підготовкою, застосуванням технічних засобів, транспорту, хитромудрими прийомами при вчиненні та приховування злочинів у сфері економічної діяльності. Це дозволяє суб'єктам довгий час ухилятися від кримінальної відповідальності та значно ускладнювати розслідування, що підвищує рівень їх суспільної небезпеки.

У сучасних умовах економічна злочинність виходить за межі окремої держави і набуває міжнародного характеру. Вона має тенденцію до трансформації, основними напрямками якої є професіоналізація учасників, ускладнення організаційної структури, комерціалізація. При створенні організованих злочинних груп, які вчиняють злочини у сфері економічної діяльності, може відбуватися взаємне проникнення, з одного боку «білих комірців», а з іншого – криміналітету [7]. Для виконання спеціальних завдань можуть долучатися колишні співробітники правоохоронних органів, військовослужбовці, робітники банків.

Особи та дії, які вони вчиняють по вказаному виду злочинів, мають, перш за все, шахрайську спрямованість. Для досягнення злочинних цілей службові особи використовують технології виробництва і спеціальні знання. Окрім того, вони уважно вивчають обстановку вчинення злочинів, зміни, що в ній відбуваються, оцінюють ефективність своєї «діяльності», певною мірою прогнозують застосування тих чи інших способів.

Евристичне значення системи компонентів криміналістичної характеристики полягає в тому, що використовуючи кореляційні зв'язки між ними, можливо від способу злочину у сфері економічної діяльності перейти до встановлення інших компонентів, зокрема осіб злочинців. Така можливість закономірна в логічній, оскільки злочинець та його дії зв'язані в єдиний ланцюг. Особливість цих зв'язків проявляється у тому, що підґрунтям для них є службове становище особи і, певною мірою, особисті якості злочинців, оскільки можливість застосування того чи іншого способу злочину у сфері економічної діяльності визначається службовими повноваженнями цих осіб. У результаті можна встановити конкретну особу або звзвити коло осіб, які вчинили злочинні дії.

Спосіб злочину у сфері економічної діяльності – типові сліди (криміналістичні ознаки злочину).

Для розкриття та розслідування злочинів у сфері економічної діяльності велике значення має такий елемент криміналістичної характеристики як дані про типові сліди, які визначають прийом способу. В свою чергу, спосіб злочину є джерелом утворення слідів, виявлення і дослідження яких дозволяє розкрити злочин, встановити винних, виявити факти, що відносяться до предмету доказування, та доказові факти.

Проблема дослідження слідів злочину у сфері економічної діяльності тісно пов'язана з вченням про їх ознаки. Якщо звернутися до співвідношення понять «криміналістична ознака злочину» та «слід злочину», то перше з них ширше другого, оскільки включає в себе не тільки матеріальні сліди, але й відображення у пом'яті людей. У зв'язку з цим для багатьох ознак злочину даної категорії характерна значна ступінь невизначеності. Більшість ознак злочинів у сфері економічної діяльності є ознаками імовірних злочинних дій, оскільки вони можуть бути результатом не тільки злочину, але й деяких інших подій.

Викладене дозволяє визначити криміналістичну ознаку злочину у сфері економічної діяльності як факт, безпосередньо або опосередковано пов'язаний з подією злочину, який з різним ступенем імовірності вказує на її наявність і сприяє виявленню, розслідуванню та попередженню злочинів [8]. Порівняно з іншими елементами криміналістичної характеристики спосіб злочину потенційно вирізняється найбільшою кількістю ознак, які мають пошуково-криміналістичне значення. Вони тісно взаємопов'язані з відповідними стадіями способу злочину – приготуванням, вчиненням та приховуванням. Ознаки також відображають структурні компоненти способу – прийоми, окремі дії, спрямовані на здійснення певного способу.

Для виявлення та розкриття злочину у сфері економічної діяльності важливе значення має, те що усі вони схожі в основних рисах механізму слідоутворення, кола та характеру носіїв і джерел криміналістично значущої інформації. Ця схожість обумовлена, в першу чергу, закономірними зв'язками злочинців з професійною діяльністю, а також її нормативною основою. Функціонування в процесі економічної діяльності коштів, засобів виробництва, контрольної апаратури, сировини, напівфабрикатів, готової продукції, інших предметів, відображення цієї діяльності у фінансових, технологічних, бухгалтерських та інших документах, також має суттєвий вплив на механізм відображення злочинів і формування їх слідів (ознак).

Типовими носіями і джерелами інформації про злочини у сфері економічної діяльності є: 1) документи різних видів (друковані, рукописні, відео, аудіо, фото, комп'ютерні та ін.); 2) управлінська, проектна, фінансова,

оперативна, облікова, бухгалтерська, лабораторна, технічна, технологічна, виробничо-господарська, статистична та інша документація підприємств, організацій, закладів, а також підприємств, які перебувають з ними у договірних відносинах, документи їх керівних організацій, державних та громадських органів, які виконують нормативно-наглядні функції; 3) різні матеріальні об'єкти, які функціонують у процесі підготовки та здійснення відповідної економічної діяльності (обладнання, станки, конвеєрні лінії, машини, апаратура, інструменти, знаряддя труда, технічні засоби, сировина, готова продукція і т.п.); 4) суб'єкти усіх видів вказаної діяльності.

З числа ознак цих злочинів найбільш значущі ті, які вказують на способи їх підготовки, вчинення та приховування. Зокрема, кожна господарська та фінансова операція, яку виконує матеріально-відповідна або службова особа, оформлюється відповідними документами. Тому, будь-яка фіктивна операція, спрямована на вчинення злочину у сфері економічної діяльності, знаходить своє відображення у цих документах. Ознаки у вигляді різного роду відхилень від належного порядку оформлення документів, технології, необхідного стану матеріальних об'єктів представляють собою «негативні обставини». Відповідно, при пошуку ознак злочину даного виду слід багато працювати з документами, які містять суттєву доказову інформацію про способи.

Аналіз слідчої та судової практики показує, що існують кореляційні залежності між такими структурними елементами криміналістичної характеристики злочинів у сфері економічної діяльності, як їх спосіб, типові сліди та особи злочинців, оскільки вид та спосіб злочину перебувають у тісному зв'язку з особою злочинця. Це надає можливість встановити вищевказані елементи шляхом висунення та перевірки слідчих версій. Особливого значення такі залежності набувають у зв'язку з тим, що і розслідування злочинів йде тим же шляхом: від ознак (слідів) злочинів до встановлення злочинців та їх дій.

Може мати місце і зворотній процес, коли характеристика способу злочину у сфері економічної діяльності дає відповіді на такі питання: які ознаки злочину можуть бути і де їх шукати. Зрозуміло, що з такими питаннями тісно пов'язано і інше, яке визначає діяльність слідчого – як шукати, шляхом проведення яких слідчих (розшукових) дій.

Практика розслідування злочинів у сфері економічної діяльності підтверджує висновок про те, що для однакових способів в основному характерні ті ж самі ознаки. Однак слід враховувати, що процес відображення ознак у матеріальному середовищі має ситуаційний характер, тому встановлені кореляційні зв'язки є підставою для висунення та перевірки більш або менш вірогідних типових версій. При цьому, доцільно, в першу чергу, перевіряти більш вірогідну версію, тобто ту, де співпала більша кількість ознак злочину. Це важливо і з точки зору зменшення нерациональних витрат сил та засобів розслідування. Ця рекомендація найбільш дієва при виявленні ознак злочину у сфері економічної діяльності, які характерні для вузького кола способів.

Використання таких залежностей особливо важливе на початку розслідування, коли слідчий відчуває суттєвий дефіцит інформації про злочин, його спосіб та особи злочинців. Для подолання таких складнощів та для підвищення ефективності розслідування злочинів у сфері економічної діяльності, зокрема, розкравань були запропоновані табличні схеми та комп'ютерна програма, які базуються на кореляції між ознаками, способами і особами злочинців [9]. Такий підхід заслуговує на увагу та подальший розвиток. У результаті це дозволяє в найскладніших ситуаціях висувати обґрунтовані слідчі версії щодо цих елементів криміналістичної характеристики, конкретизувати процес планування розслідування та виділити проведення слідчих (розшукових) дій.

Криміналістична характеристика, як один із найбільш важливих компонентів структури окремої методики розслідування злочинів, є основою для методичних рекомендацій, для вирішення певних завдань слідчої практики, сприяє більш швидкому та ефективному прийняттю слідчим рішень.

Залежно від обставин ключове значення при розслідуванні злочинів у сфері економічної діяльності можуть мати будь-які з проаналізованих вище елементів криміналістичної характеристики. Але, як доводить цей аналіз та слідча практика, для цього виду злочинів саме спосіб займає особливе, домінуюче положення. Він є системоутворюючим елементом криміналістичної характеристики, пов'язаний з іншими залежностями високого ступеня вірогідності. Це пояснюється тим, що спосіб найбільш інформативний і в ньому (через нього) повно відображаються усі компоненти процесу підготовки, вчинення та приховування злочину у сфері економічної діяльності.

Дослідження способів злочинів є джерелом для новітніх рекомендацій у боротьбі зі злочинністю [10]. Дані про цю криміналістичну категорію використовуються для розробки тактичних прийомів і методичних рекомендацій з розкриття, розслідування та попередження злочинів у сфері економічної діяльності, а також для організації та планування розслідування. Зокрема, інформація про способи злочинів використовується для забезпечення повноти, всебічності та ефективності розслідування; для пошуку осіб, які вчинили злочин, а також для попередження їх вчинення вже відомими способами або такими, що мають з'явитися.

Таким чином, поглиблене дослідження способів злочинів у сфері економічної діяльності є основою для модернізації і удосконалення методик розслідування цього виду злочинів, а також для оптимізації і підвищення ефективності процесу розслідування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений [Текст] / А. Н. Колесниченко, В.О. Коновалова. – Х.: Юрид. ин-т, 1985. – С. 18.
2. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня [Текст] / Р. С. Белкин. – М.: НОРМА, 2001. – С. 223.
3. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность [Текст] / Н. И. Панов. – Х.: Юрид. ин-т, 1982. – С. 71.
4. Панов Н.И. Указ. работа. – С. 75.
5. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ [Текст] / Г.А. Матусовский. – Х.: Консум, 1999. – С. 64.
6. Волобуев А.Ф. Проблемы методики розслідування розкравань майна в сфері підприємництва [Текст] / А.Ф. Волобуев. – Х.: Вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. – С. 79.

7. Ермилович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений [Текст] / В. Ф. Ермилович. – Минск: Амалфеч, 2001. – С. 202.
8. Дудников А. Л. Криминалистическая система признаков хищений, совершенных путем злоупотребления служебным положением и использование ее данных в расследовании преступлений [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – уголовный процесс; криминалистика / Дудников Анатолий Леонидович. – Х., 1989. – 25 с.
9. Дудников А. Л. Криминалистическая система признаков хищений, совершаемых путем злоупотребления служебным положением, и использование ее данных в расследовании преступлений [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – уголовный процесс; криминалистика / Дудников Анатолий Леонидович. – 1989. – С. 205.
10. Данышин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза) / Данышин Максим Валерійович, 2000. – 19 с.

УДК 343.98

**ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ВИСНОВКУ СПЕЦІАЛІСТА-ПСИХОЛОГА
ПІД ЧАС ПОБУДОВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ ОСОБИ НЕВІДОМОГО
ЗЛОЧИНЦЯ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Гетьман Г. М.,

кандидат юридичних наук,
науковий співробітник
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук

Анотація: у статті розглянуто окремі питання процедури призначення та безпосередньо процесу побудови психологічного профілю. Наведено аргументовані положення щодо проведення розмежування між поняттями «висновок спеціаліста» та «висновок експерта», в основу яких покладено норми чинного кримінального процесуального законодавства, положення інших нормативних актів України стовно визнання їх доказового статусу. Автором виокремлено два етапи процесу побудови психологічного профілю особи невідомого злочинця: 1) аналітичний та 2) синтетичний. Виходячи із наведених положень дослідник розкрив сутність та структуру висновку спеціаліста щодо психологічного профілю особи невідомого злочинця.

Ключові слова: психологічний профіль особи невідомого злочинця, висновок спеціаліста, висновок експерта, слідча діяльність, судово-психологічна експертиза, психологічне дослідження.

Аннотация: в статье рассмотрены отдельные вопросы процедуры назначения и непосредственно процесса построения психологического профиля. Аргументированы положения относительно разграничения понятий «заключение специалиста» и «заключение эксперта», в основе которых лежат нормы действующего уголовного процессуального законодательства и положения других нормативных актов Украины относительно признания их доказательного статуса. Автором выделены два этапа процесса построения психологического профиля личности неизвестного преступника: 1) аналитический и 2) синтетический. Исходя из приведенных положений, исследователем раскрыты сущность и структура заключения специалиста относительно психологического профиля личности неизвестного преступника.

Ключевые слова: психологический профиль личности неизвестного преступника, заключение специалиста, заключение эксперта, следственная деятельность, судебно-психологическая экспертиза, психологическое исследование.

Annotation: the article deals with individual issues of the procedure for assigning and directly building the psychological profile. Provided reasoned provisions for the distinction between such concepts as "the conclusion of a specialist" and "expert's opinion", which are based on the norms of the existing criminal procedural legislation and the provisions of other normative acts of Ukraine regarding the recognition of their evidentiary status. The author identifies two stages in the process of constructing the psychological profile of an unknown criminal: 1) analytical and 2) synthetic. Based on the above provisions, the researcher reveals the nature and structure of the expert's conclusion regarding the psychological profile of the person of the unknown criminal.

Key words: psychological profile of an unknown criminal, expert report, investigatory activity, forensic psychological examination, psychological research.

Сучасний стан розвитку криміналістики в Україні характеризується проведенням наукових досліджень, розробкою і впровадженням сучасних науково-технічних засобів, інформаційних технологій, окремих теорій, методів та методик пізнання практики боротьби зі злочинністю. В науковій літературі, останнім часом, приділялася певна увага проблемам психологічного профілювання особи невідомого злочинця. Однак, на сьогодні, актуальними